

Příspěvek k marxistické obecné sociologii

V roce 1969 vyšla v moskevském nakladatelství Progress, které se specializuje na ruské překlady zahraničních odborných publikací i na cizojazyčné překlady základních (v neposlední řadě společenskovědních) prací sovětských autorů, kniha G. V. Osipova *Sociology, Problems of Theory and Methods* (192 stran). Kniha je rozdělena do dvou částí, část první je nazvána *Marxistická sociologie* a část druhá *Soudobá marxistická a buržoazní sociologie*. Obě části tvoří organický celek a pokrývají prakticky v úplnosti ty problémové okruhy, které obvykle označujeme termínem „obecná sociologická teorie“.

V první části, která je rozdělena do pěti kapitol (*Filosofie a sociologie, Obecná sociologická teorie, Sociální teorie, Teoretická a aplikovaná sociologie a Působení společenských zákonitostí*), autor formuluje základní principy marxistického pojetí sociologické vědy, které se v určitých ohledech dosti výrazně liší od dosavadních přístupů některých sovětských sociologů. V čem je specifikum Osipovova pojetí a v čem je základní — byť v mnoha ohledech diskusní — přínos jeho práce?

Osipov především pregnančně a naprosto jednoznačně vymezuje *vztah filosofie a sociologie*, tedy odpovídá na otázku, která u nás byla a v některých směrech stále ještě je předmětem diskusí. Vymezení filosofie jako vědy, která se zabývá „obecnými zákonitostmi, jimiž se řídí příroda, společnost a lidské myšlení“, není nijak „novátorské“. Podstatný je však důraz, který Osipov klade na to, že studium obecných zákonitostí (jež tvoří předmět filosofie) neznamená studium konkrétních jevů a procesů „v obecnosti“. Takový přístup totiž vede buď k tomu, že filosofie zanedbává studium vlastních filosofických problémů nebo naopak k tomu, že se sociologové zabývají „obecnými diskusemi o obecných zákonitostech“, což ve svých důsledcích poškozuje jak filosofii tak i sociologii (s. 9–10). Historický materialismus jako *filosofická disciplína*¹ zkoumá „obecné zákonitosti, jimiž se řídí vznik, vývoj a změny společensko-ekonomických formací“ (s. 9), zatímco sociologie jako *speciální věda* se zabývá „sociální strukturou společnosti (vnitrotržními a mezitřídními vztahy, sociálními institucemi, jež tyto vztahy regulují), vývojem a

vzájemným působením systémů a organizací uvnitř společnosti“ (s. 20). Základní rozdíl — v předmětu obou disciplín vykládá Osipov na základě klasického Marxova pojetí občanské společnosti, která je „systémem sociální interakce lidí v historicky ustavených formách, jež jsou zprostředkovány ekonomickou interakcí“ (s. 15).²

„Zatímco předmětem sociologie je pouze jedna sféra společenské činnosti lidí — občanská, předmětem historického materialismu je společnost jako celek, vzájemná závislost jejích různých stránek v historickém vývoji“, píše Osipov. Historický materialismus se tedy zabývá „obecnými charakteristikami všech rozmanitých sfér lidských činností, jež je vzájemně svazují v jednotný historický proces“ (s. 9). V této souvislosti formuluje Osipov velice odvážné, myslím však, že současně svrchované diskusní tvrzení, že je „absurdní připisovat filosofickému systému obecných zákonitostí zákon korespondence výrobních vztahů s úrovní výrobních sil, zákon sociální revoluce, zákon určující role materiálních vztahů v systému všech společenských vztahů, zákon třídního boje a zrušení tříd, protože tyto zákony náležejí ke světu společenských jevů“, tvoří tedy součást předmětu sociologie (s. 10). To platí ve stejné míře jako v biologii, kde také zákon vývoje druhů nelze pokládat za zákonitost filosofickou. Toto poněkud krajní tvrzení je však vzápětí, zdá se, korigováno úvahou o metodologickém významu filosofie pro sociologickou analýzu a důrazem na to, že „filosofie a sociologie jsou organicky spjaté, protože jejich základní teoretické a metodologické principy koincidují“. Osipov se však neomezuje na verbální konstatování takové koincidence (o níž ostatně byla nejdnou řeč), ale konkretizuje ji takto: 1. teorie společensko-ekonomických formací, která je jádrem historického materialismu, náleží současně jak do historického materialismu, tak do sociologie, pro niž je kategorie společensko-ekonomické formace kategorií výchozí a v jistém smyslu ústřední; 2. základní filosofické pojmy (bytí a vědomí, materiální a ideální apod.) jsou filosofii a sociologii společné; 3. sociologické pojmy, jako je pojem společnosti, společenské třídy apod. jsou současně součástí kategoriální výbavy marxistické filosofie; 4. individuum a jeho činnost je ústředním předmětem zájmu jak filosofických tak sociologických zkoumání (ne

¹ Osipov zdůrazňuje, že Marx a Engels vytvořili „jednotný integrální filosofický systém“ a že distinkce mezi dialektickým a historickým materialismem je „formální daní minulým tradicím“ (s. 7).

² V českých překladech Marxových prací z 50. let je ovšem pojem *bürgerliche Gesellschaft* (civil society) důsledně překládán termínem „měštácká společnost“.

náhodou proto Osipov klade v nejrozumnějších souvislostech takový důraz na problematiku *motivace* lidských sociálních aktivit).

Na Osipovově přístupu se mi zdá zajímavé především to, že se nesnaží vést hranici, *dělicí čáru* mezi filosofií (historickým materialismem) a sociologií, stanovit „sféry kompetence“ a určit „hájená území“, ale naopak — chce ukázat průniky, styčné body, oblasti nezbytné kooperace mezi oběma disciplínami při plném respektování nezbytné dělby práce a zachování specifických přístupů. Charakteristickým rysem a nejvýraznějším specifickým marxistické sociologie přece vždycky bylo a je její východisko z *filosofické* teorie společenského vývoje, což si ostatně velice dobře uvědomují i její západní kritikové. Americký sociolog a „sovětolog“ Georg Fischer (samozřejmě, že v intencích celé své koncepce) velice přesně ukázal, kam vedou tendence „odfilosofovat“ sociologii, když konstatoval, že orientace pouze na „specializovaný kvantitativní výzkum“ by umožnila odlišit sociologii „od filosofie a od marxismu-leninismu jako takového“ a zbavit ji její „orientace na budoucnost“, která je prý „těsně spjata se sovětskou deduktivní sociální filosofií“ a oficiální ideologií sovětského státu³. To, že se soubíjí marxistická sociologie orientuje na konkrétní studium konkrétních společností při použití moderních výzkumných technik, neznamená ovšem žádnou její „sekarizaci“, jak to vidí Fischer, ale právě jen *důslednou realizaci* klasických marxistických premis (v jistém období nepochybně opomíjených): „Obrovský pokrok, který v tomto směru udělal Marx, záležel v tom, že zanechal úvah o společnosti a pokroku *vůbec*, zato však podal vědeckou analýzu *jedné* společnosti a *jednoho* pokroku...“⁴

Obecná sociologická teorie budovaná na respektování vzájemné závislosti sociologie a filosofie, která nadto „poskytuje nástroje analýzy empirických dat a konstruuje teoretických modelů“ je tedy právem pokládána za spojovací článek mezi oběma obory: filosofií a sociologií. Osipov načrtává základní problémové okruhy obecné sociologické teorie, přičemž vychází z kategorie *vzájemného působení* (interakce v širokém slova smyslu) a zdůrazňuje význam ekonomické interakce v systému společenských vztahů, vymezuje pojem „občanské společnosti“, zkoumá vztah osobnosti a sociální struktury, problém sociální regulace a celou úvahu pak uzavírá kapitolkou o významu výstavby socioekonomických modelů. Za neaktuálnější úkol současné marxistické sociologie pokládá zkoumání sociálních forem, jež determinují lidské činnosti. Toto zkoumání však nemůže být samostatné: jeho smysl je v tom, že dává možnost kontrolovat nahodilé faktory ve společenském životě a dosahovat optimálního řízení společenských procesů. Na druhé straně však právě „konstrukce socioekonomických modelů... *předpokládá rozsáhlé empirické sociologické*

výzkumy nejkomplexnější formy lidské činnosti — občanské společnosti“ (s. 19).

Kapitola nazvaná *Sociální teorie* dokazuje, že ani důsledně sociologický přístup, který Osipovova práce nepochybně reprezentuje, neznamená vzdát se oně zmíněné „orientace na budoucnost“. Je koncentrována kolem dvou ústředních problémů — problému odcizení a individuální svobody. Zvláště kapitolka o odcizení je sociologicky zajímavá tím, že je pokusem transponovat problémy, jež i podle některých našich sociologů měly být vyhrazeny pouze „filosofickým spekulacím“, „filosofické antropologii“, „marxologii“ apod., do podoby konkrétních sociologických výzkumných problémů. Osipov své úvahy na toto téma ovšem nedotahuje až do formy výčtu jednotlivých dílčích sociologických témat (nebylo by to ani v intencích celé práce, která je prací právě z *obecné* sociologie), zdůrazňuje však, že základní společenské poslání sociologie je především v tom, aby přispěla k „odstranění pout dosavadní dělby práce“ a jejich společenských důsledků. „Sociologové musí určit společenské formy sociální aktivity lidí, jež nejpřesněji vyjadřují jak požadavky společnosti jako celku, tak požadavky jednotlivci. Takovými formami mohou být pouze ty formy, které odstraňují potřebu institucionálně sankcionovaných společenských vztahů“ (s. 24).

V části o teoretické a aplikované sociologii podtrhuje Osipov význam *marxistické funkcionální teorie* společnosti: „Sociologická analýza předpokládá simultánní studium obecného i specifického v jejich funkcionálních vztazích a závislostech“ „studium fungování společnosti jako celku, ale i funkcionální závislosti tohoto fungování na funkcích specifických sociálních systémů (v této souvislosti, ale v celé práci vůbec chybí kritická analýza strukturálního funkcionalismu, jehož důsledně marxistické přehodnocení — přes známou „módnost“ parsonismu s jeho složitou, ale ne vždy zážitou kategoriální výstavou — citelně postrádáme).

Závěrečná kapitola první části, věnovaná působení společenských zákonitostí, obsahuje vymezení některých základních sociologických kategorií — pojmu sociální fakt, společenské prostředí, společenská a psychologická skupina, společenské vědomí a osobnost. Zvláště zajímavé je rozlišení sociálních a sociopsychických skupin, které je vlastně implicitní polemikou s tradiční dichotomií makroútvárů a mikroútvárů, velkých a malých skupin. Společenskou skupinu Osipov vymezuje jako „skupinu lidí spjatou společenským cílů a zájmů a společným úsilím o jejich uskutečnění“, jako „element sociální struktury určitého systému společenských vztahů (s. 36), zatímco sociopsychická skupina je „určité množství lidí, kteří jsou v interakci po relativně dlouhou dobu, sdílejí společné hodnoty a za specifických místních a časových podmínek se vzájemně ovlivňují“.

³ Srv. G. Fischer: *Sociology. v: Science and Ideology in Soviet Society*, New York 1967, s. 7–10.

⁴ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. I., Praha 1950, s. 154.

Druhá část knihy, která je zkrácenou verzí knihy vydané v roce 1964,⁵ není pouze polemikou a kritikou některých koncepcí soudobé nemarxistické sociologie, ale současně pokusem o náčrt marxistického řešení (případně nezbytné reformulace) těch problémů, jimiž se západní sociologové systematicky zabývají. Osipov se soustřeďuje na tyto základní problémy: pojem společnosti, společenské procesu a sociální interakce, kritiku tzv. institucionální školy, pojetí kultury a osobnosti, kritiku teorie stadií růstu, pojem společenské skupiny, teorii primárních a sekundárních skupin, rozbor stratifikačních teorií a psychologického pojetí společenské třídy, kritiku teorie tzv. středních tříd, teorii elity a sociální mobility. Závěr druhé části je věnován společenské změně a pokroku, teorii sociální deviance a nápodoby, sociální dezorganizace a kulturního zoastávání (cultural lag). Už prostý výčet problémů a srovnání s rozsahem publikace dává tušit, že ne všechny koncepce jsou analyzovány stejně hluboce. Základním pozitivním rysem této kritickoanalytické části je to, že vedoucí argumentační linie je jednotná, že se netřísťí do odboček a nevyčerpává se v analýze terminologických fines. V jednotlivostech lze ovšem mít některé výhrady. Tak např. pojetí institucionální školy je sice věcně, obsahově správné, výčet jejích reprezentantů (Lipset, Bendix, Dahrendorf, Blau, B. Moore, Duverger, Goldthorpe) je však víc než diskusní. Tvzení, že „neexistuje (v západní sociologii) žádná vážnější práce o takových problémech jako je nezaměstnanost a zbídačování pracujících“ (s. 66) je nepřesné. Lze právem odhalovat sociální podmíněnost sociologických analýz toho, co západní sociologové nazývají „patologickými“ nebo „deviantními“ jevy, a zejména omezenost sociotechnických doporučení, nelze však popřít existenci řady empirických, ale i *sociálně kritických* prací na tato témata. Podobně je poněkud zjednodušující i kritika „socializačních teorií“, jež nelze redukovat na klasickou psychoanalýzu.

Přes jednotlivé konkrétní výhrady, jež lze mít k některým partiím Osipovy práce, a přes diskusnost některých tvrzení a formulací je kniha nepochybně významným přínosem ke konstituování a rozvinutí obecné marxistické sociologické teorie. Prokazuje současně, že fundovaná kritika nemarxistické sociologie předpokládá nejen zásadové marxistické stanovisko, ale i hlubokou znalost kritizovaných koncepcí. Oba tyto předpoklady Osipovova studie totiž nepochybně splňuje.

Miloslav Petrušek

Národ i państwo (Národ a stát)

Jeden z předních soudobých polských sociologů prof. Jerzy J. Wiatr je u nás — zejména díky českému překladu a vydání dvou svých knih — dobře znám, a to jak mezi sociology, tak mezi širší veřejností, která se o sociologii z těch či oněch důvodů zajímá. Jeho kniha *Armáda, společnost, politika v USA*, kterou

vydalo roku 1963 Naše vojsko, byla vůbec první studií polského sociologa, jež byla u nás po období přerušení sociologické práce vydána a stojí tak časově v čele dnes už početné řady českých překladů polských sociologických děl, která nesporně vedle jiných faktorů významnou měrou ovlivnila poměrně rychlý rozvoj naší sociologie v posledních letech. Druhá jeho práce přeložená do češtiny a vydaná roku 1968 Státním pedagogickým nakladatelstvím pod názvem *Společnost s podtitulem Úvod do systematické sociologie* je zase významná tím, že se u nás stala vedle Baumanovy *Sociologie* a Szczepańskiego *Základních sociologických pojmů* nejvyhledávanějším a také nejvhodnějším úvodem do sociologické problematiky.

Přehlédneme-li dosavadní Wiatrovu hlavní knižní i časopiseckou tvorbu, můžeme s jistým zjednodušením konstatovat, že jeho odborný zájem se pohybuje zhruba ve čtyřech tematických oblastech: v oblasti sociologie politiky a politických vztahů, v oblasti sociologie armády a vojenství, v oblasti sociologie národa, etnických a rasových skupin a konečně v oblasti obecné sociologie. Tyto okruhy se ovšem v jeho hlavních dílech často navzájem prolínají, přičemž snad v žádném z nich není pominut aspekt, který je patrně pro Wiatra nejcharakterističtější, totiž vysledování toho, jak v objektivní realitě i v teoretickém řešení souvisí ten či onen jev a ten či onen problém s politickou strukturou společnosti a s teorií politiky. Jinak řečeno, zdá se mi, že v žádném svém díle Wiatr nezapře, že je především a na prvním místě sociologem politiky, politologem, a to politologem zcela jasně metodologické a teoretické orientace — orientace marxistické.

Wiatrův zájem o sociologickou problematiku národa není nového data. Už v jedné ze svých prvních významnějších publikací, v *Rasových otázkách v americké sociologii (Zagadnienia rasowe w socjologii amerykańskiej)* z roku 1959 se v souvislosti s řešením otázky, zda američtí černoši tvoří zvláštní národ, zabývá — byť pouze stručně — problematikou spjatou se sociologickou definicí národa a naznačuje řešení, které pak rozvíjí a zároveň i koriguje v dalších svých studiích. Z nich je třeba jmenovat především práci *Národ a rasa ve společenském vědomí (Naród i rasa w świadomości społecznej)* z roku 1962, v níž se zabýval zejména problematikou vzniku národa a reflexí tohoto útvaru ve vědomí jeho příslušníků v podobě různých druhů nacionalismu, dále analýzou rasových a etnických předsudků a konečně některými aspekty národního vědomí v podmínkách socialismu. Recenzi této Wiatrové práce může čtenář najít v Sociologickém časopise č. 2, roč. I, 1965, str. 165—167.

Další Wiatrova studie z téhož roku, nazvaná *Marxistická teorie národa a problémy národní osvobozenécké boje (Marksistowska teoria narodu i problemy walki narodowowyzwoleńczej)*, určená především posluchačům vysokých škol, se znovu vrací k problematice de-

⁵ *Sovremennaja buržuaznaja sociologija*, Moskva, Nauka 1964, 416 s.